

El patrimoni cultural com a recurs turístic: el cas de la Serra de Tramuntana

JAUME ANDREU GALMÉS

*Professor titular d'Història de l'Art
Universitat de les Illes Balears*

Resum

Tractem el ric i variat patrimoni de la Serra Tramuntana. Ens centrem en el patrimoni material, bàsicament en l'immoble. El classifiquem en diferents apartats: jaciments arqueològics, arquitectura religiosa, arquitectura militar, arquitectura civil, arquitectura industrial, jardins històrics, arquitectura tradicional, i el conegut com "Paisatge de l'Arxiduc". Tenim present les característiques bàsiques i diversos aspectes sobre la seva gestió: exemples representatius, casos visitables públicament, tipus de propietat, usos, estat de conservació, actuacions per la restauració, difusió...

Paraules clau: Paisatge Cultural, Serra de Tramuntana, UNESCO, Paisatge de l'Arxiduc, patrimoni cultural material, patrimoni immoble, gestió del patrimoni cultural

Abstract

We address the rich, varied heritage of the Tramuntana Mountain Range. We focus on tangible heritage, basically on real estate. We classify it in different sections: archaeological sites, religious architecture, military architecture, civilian architecture, industrial architecture, historical gardens, traditional architecture, and what is known as "Paisatge de l'Arxiduc". We take into account their basic characteristics and diverse aspects related to management: representative examples, cases open to public visitation, types of property, uses, state of conservation, restoration actions, dissemination...

Keywords: Cultural Landscape, Serra de Tramuntana, UNESCO, Paisatge de l'Arxiduc, cultural heritage property, cultural heritage management

1. Introducció

A l'hora de descriure i analitzar el patrimoni cultural de la Serra de Tramuntana i les seves possibilitats com a recurs turístic, farem referència al perquè del ric patrimoni de la Serra i les seves característiques. Ens centrarem en el patrimoni material, bàsicament en el patrimoni immoble: les construccions. Classifiquem dit patrimoni en diferents apartats, a partir de la seva temàtica i funció original. En ells se comenten alguns trets bàsics i diversos aspectes

sobre la seva gestió: exemples representatius, casos visitables públicament, tipus de propietat, usos, estat de conservació, actuacions per la restauració, difusió... Finalment dediquem un apartat a la protecció legal i la seva problemàtica.

Cal entendre el paisatge de la Serra com a un clar exemple d'allò que se'n diu patrimoni integral, com a conjunció entre el patrimoni natural i el cultural. De fet, aquest valor com a paisatge és el que ha tingut en compte la UNESCO a l'hora de declarar recentment la Serra com a Patrimoni de la Humanitat. Es tracta d'un paisatge clarament antropitzat, des de fa segles. En el procés d'antropització de dit paisatge hi han intervingut factors molt diversos, com són l'aprofitament dels recursos naturals, l'organització del territori i la propietat, la construcció d'edificis i altres elements per habitatge i per altres usos (agrícola, ramader, religiós, defensiu, etc.) o la construcció d'una important xarxa de camins, entre altres aspectes. Com a resultat i testimoni d'aquest procés trobem un territori amb un patrimoni cultural molt ric i divers.

Hem de considerar que el valor patrimonial de les construccions és degut a les característiques i valors (arquitectònics, històrics, etnològics, arqueològics, etc.) que tenen cada una per sí mateixes, però també al fet que moltes formen part de conjunts constructius i paisatgístics. La Serra n'està plena d'exemples d'aquests conjunts. Conjunts constructius poden considerar-se els nuclis de població, tant les viles (Valldemossa, Deià...), com els petits llogarets (Orient, Llucalcari...). També en són exemple com a conjunt edilici les cases de possessió; o igualment podem considerar conjunts constructius (o paisatges construïts) les zones amargenades, els sistemes hidràulics, les construccions per aprofitar els recursos del bosc, les cases de neu, etc.

Un altre aspecte molt important de la valoració patrimonial és el fet de valorar les construccions en relació al seu entorn, tant si se troben solitàries i aïllades, com si formen part de conjunts. Si considerem el paisatge com a valor patrimonial, encara amb més sentit s'ha de valorar dit entorn. En aquest paisatge, un element amb molt de protagonisme seran les marjades i les zones amargenades. També, per exemple, en el cas de les possessions, s'ha de valorar el conjunt de construccions que conformen el nucli de les cases, però també el paisatge que les envolta. Aquest podrà ser agrícola (sovint amb marjades on se cultiven oliveres, zones de reguiu...), forestal, etc. Si es vol entendre de forma íntegra la història i el funcionament tradicional d'una possessió, cal tenir present tots aquest elements. Un altre exemple molt representatiu són les antigues zones de reguiu, en ocasions molt parcel·lades, amb complexos sistemes hidràulics. Aquestes poden ser zones amargenades i on, a més de les construccions vinculades a la hidràulica, s'hi poden aixecar habitatges, etc.. En aquest sentit trobem casos tan interessants com la vall de Sóller, i la seva Horta, o tombants de muntanya, com el cas de Banyalbufar. Igualment hi ha diferents nuclis de població on no s'entén el seu entorn sense valorar les marjades, amb les quals formen un conjunt perfectament integrat, com el cas de Valldemossa, Deià, Fornalutx, Estellencs, Banyalbufar, etc.

Un exemple molt representatiu del que suposa la valoració patrimonial de les construccions i el paisatge en el seu conjunt és el conegut com a "Paisatge de l'Arxiduc Lluís Salvador", al qual hi dedicarem un apartat.

El tractar un patrimoni cultural construït (immoble) tant abundant i divers, ens obliga a intentar establir una classificació. Nosaltres optem per seguir el criteri de la temàtica, funció i ús de les construccions. Així parlarem de:

- Jaciments arqueològics.
- Arquitectura religiosa
- Arquitectura militar i defensiva
- Arquitectura civil
- Arquitectura industrial
- Jardins històrics
- Arquitectura tradicional i popular (Patrimoni etnològic construït)

2. Jaciments arqueològics

Són nombrosos els exemples de jaciments arqueològics terrestres, presents a la Serra, especialment de l'època de la prehistòria, però també amb vestigis de civilitzacions posteriors. Citarem alguns dels jaciments excavats total o parcialment, la majoria visitables. És molt significatiu el d'Almallutx (Escorca) , amb la presència de santuaris prehistòrics, però també amb testimonis d'època romana i musulmana. Entre altres jaciments prehistòrics, estan el de Muleta (Valldemossa), amb construccions naviformes, o el del Pedregaret de Bóquer (Pollença), on destaquen construccions talaiòtiques. A l'extrem sud-occidental de la Serra, destaca tot el recinte del Puig de Sa Morisca (Calvià), ben habilitat per a la visita pública, i que compta també amb construcció que van des de la prehistòria al final de l'època islàmica. També cal destacar diferents coves d'enterrament prehistòriques, com la de la Cometa dels Morts, prop de Lluc.

3. Arquitectura religiosa

La Serra de Tramuntana compta amb exemples molt importants de l'arquitectura religiosa, de diverses èpoques i estils, així com de diversa utilització. Trobem edificis parroquials, grans exemples de convents i monestirs, o santuaris, així com petits oratoris i ermites, a part de les capelles privades que són presents a moltes cases de possessió.

Les esglésies parroquials més antigues serien les considerades com esglésies de repoblació, aixecades entre els segles XIII i XIV. Sovint en l'entorn rural, com encara es veu en algunes de les conservades avui en dia, com el cas de Sant Pere d'Escorca o Sant Miquel de Campanet, entre altres. Són de dimensions reduïdes, interessants mostres del gòtic primitiu. Especialment a partir del segle XV ja s'anirà aixecant dins el nucli de les respectives viles una església parroquial, tot i que tal com se conserven avui dia, moltes son obra de segles posteriors. Aquest fet se deu especialment a la necessitat d'aixecar temples més grans, sobretot entre el segle XVI i el XVIII. Com a exemples d'aquestes esglésies parroquials, podem destacar la de Sóller, amb la seva façana modernista. També al llarg de l'època moderna serà quan se construeixin nombrosos oratoris, especialment als llogarets, com els de Biniaraix o Orient, entre altres.

Pel que fa a convents i monestirs, cal destacar la Reial Cartoixa de Valldemossa. Aquest es va aixecar ja al segle XV, aprofitant el recinte del Palau del Rei Sanç de Mallorca, el qual llavors fou entregat als monjos per part dels reis de la Corona d'Aragó. Tot i aquest origen medieval, el recinte va sofrir nombroses reformes i ampliacions amb el pas dels segles, arribant a tenir unes dimensions considerables. També cal esmentar l'antic monestir de monges del Puig de Maria (Pollença), el qual conserva encara avui en dia molts dels elements medievals. Entre els convents aixecats en època moderna, se conserven interessants exemples com el dels antics franciscans de Sóller o el dels dominics de Pollença.

El Santuari de Lluç és el lloc de peregrinació, ja des de la baixa edat mitjana, més important de Mallorca. En el monumental i complex edifici hi podem destacar l'església, diversos claustres i les antigues i noves hostatgeries per als peregrins. Des dels seus orígens ha sofert nombroses reformes i ampliacions, algunes importants ja dins el segle XX. A nivell constructiu, a més de l'església, és particularment interessant l'ala porticada on hi ha les antigues cel·les per als peregrins, amb les estables per les bèsties.

Entre les ermites que històricament s'han aixecat arreu de la Serra, segurament és la de la Trinitat de Valldemossa, la que actualment encara resulta més representativa, tenint en compte que és la darrera ermita de Mallorca on encara hi queden ermitans. Com era costum, s'aixeca solitària i en un paratge privilegiat, on encara se pot percebre l'essència de la vida retirada i contemplativa dels que allà viuen.

En general, el patrimoni arquitectònic religiós se troba en un bon estat de conservació, tot i haver alguns oratoris en estat ruïnós, com el de Castelló.

La majoria són immobles propietat de l'església catòlica i només se poden visitar en horari de culte. De totes maneres ja hi ha algunes esglésies parroquials que tenen un horari de visites, com la de Deià, per exemple. Un cas a part és la Cartoixa de Valldemossa, de gestió privada, i un dels principals monuments de Mallorca incorporats dins el circuit del turisme de masses. Pel que fa al Santuari de Lluç, aquest també és molt visitat, especialment per turistes i peregrins. De totes maneres, el seu museu, de gestió privada, és només visitat per un petit percentatge de les persones que visiten el Santuari. És cert però, que alguns canvis en la seva gestió fets aquests darrers anys, han fet augmentar el nombre de visites. També cal destacar que el Santuari de Lluç, juntament amb el del Puig de Maria, ofereixen el servei d'hostatgeria.

Finalment, podem esmentar les creus de terme, una construcció (legalment se consideren béns immobles) molt vinculada amb la religiositat popular. Les trobem en les entrades de moltes poblacions o també ne la separació dels termes municipals, com la que hi ha a devora la Font de la Reina, prop del coll de Sóller, en la separació dels termes de Sóller i Bunyola. N'hi hi ha que són de finals de l'època medieval i se n'han aixecades fins a principis del segle XX. Solen se de pedra i consten generalment de quatre parts: un podi escalonat, la canya, el tambor i la creu pròpiament dita, a la part superior.

4. Arquitectura militar, de vigilància i defensa

Dins aquest grup de construccions hi ha diferents exemples. Per una banda hi ha els anomenats castells roquers, com el Castell d'Alaró i el del Rei a Pollença. Son construccions bàsicament d'època medieval, ubicats en indrets estratègics, sobre muntanyes, on aprofiten els penya-se-

gats com a element defensiu. Avui, son propietat privada i se troben en un estat de conservació bastant deficient, tot i que conserven part de les construccions pròpies de les fortificacions de l'època: part de les murades, portes, torres, matacans, etc.

Hem de dir que la major part de les construccions per vigilància i defensa presenta a la zona, obeeixen a la necessitat de vigilar i protegir la costa i zones properes davant els atacs de pirates i corsaris que arribaven per mar. Aquest perill fou ben present des de finals dels segle XV i fins al segle XVIII. Entre aquestes construccions cal destacar la xarxa de talaies disposta al llarg de tota la costa de l'illa, dissenyada per Joan Baptista Binimelis a la segona meitat del segle XVI. A la Serra se'n conserven exemples molt interessant, ubicats, com sempre en indrets elevats, amb bona visió de la mar i la costa i, a la vegada, connectades visualment amb les talaies que quedaven a cada costat. D'aquesta manera en cas d'atac se podien comunicar amb senyals de fum o de foc, segons fos de dia o de nit. Dites talaies tenen una tipologia molts semblant, tot i que els seu grandària varia. Tenen una volumetria troncocònica, i l'accés es feia aper un portal elevat. Podem destacar la de les Ànimes (la més visitada ja que se troba just al costat de la carretera d'Estellencs a Banyalbufar), la de Son Galceran (Valldemossa), la de sa Pedrissa (propera a la Cala de Deià), la Torre Picada (que protegia el Port de Sóller), la de na Seca, la de Can Termes (entre Cala Tuent i sa Calobra), la de Lluc (la que està situada a un lloc més inhòspit, i a més, la pitjor conservada), o la d'Albercutx, a la península de Formentor. La majoria son avui dia de propietat privada, des que a mitjan segle XIX, un cop esvait el perill d'atacs, l'Estat les va posar en venda. Algunes se poden visitar exteriorment (com la Torre Picada o la de sa Pedrissa). La de les Ànimes i la d'Albercutx se poden visitar lliurement, inclús a l'interior.

Igualment el perill dels atacs de pirates i corsaris va fer que a moltes de les cases de possessió, i a diferents nuclis de població, s'edifiquessin, també bàsicament entre els segles XVI i XVII, torres de defensa. Se tracta de construccions fortificades, amb un marcat caràcter defensiu, tot i que també servien per vigilar. La majoria se construïren originalment lleugerament aïllades de les cases a que donaven refugi, per tal de millorar la seva defensa, si bé amb el pas dels segles, han anat quedant integrades o adossades, més o manco, amb els edificis de les cases. Només alguns casos queden encara completament exemptes, com la de son Mas a Valldemossa. La majoria són de planta quadrada, però n'hi ha algunes que la tenen circular, com la de Bàltx d'Avall o la d'Ariant. Son bastants els exemples de cases de possessió on encara hi destaca la torre, com a Son Esteve (Andratx), Son Marroig (Deià), Muleta (Sóller), Albarca o Menut (Escorca), Boquer (Pollença), per citar alguns exemples a més dels ja anteriorment mencionats. En quan al exemples que se troben dins nuclis de població, podem citar les d'Estellencs o Fornalutx, entre altres; Igualment destaquen aquestes torres en algunes petites agrupacions de cases a mode de llogaret, com el cas de sa Calobra, Llucalcarí o Binibassí, per exemple. En conjunt, és a la Serra on se hi ha la major concentració d'aquestes torres en relació a la resta de l'illa. Cal tenir en compte que se tracta de propietats privades en la majoria de casos. De les poques que se troben en uns edificis amb un règim de visites són la de Son Marroig o la de Miramar.

Ens podem trobar casos, especialment a cases de possessió, en que no se va arribar a construir una torre, però si se varen incorporar alguns elements (matacans) per defensar el portal d'ingrés, com a Son Serralta (Estellencs).

Finalment, veiem com la vigilància de la costa, en aquest cas especialment pel tema del contraban, va generar al segle XIX l'aixecament d'algunes casetes i d'alguns quarters del cos de carrabiners; possiblement el de devora Cosconar (Escorca) sigui el més representatiu.

5. Arquitectura civil

Entre l'arquitectura civil, tenim igualment una gran diversitat i riquesa d'exemples. Per una banda podem incloure dins aquest grup construccions d'us civil impulsades per iniciatives governamentals, com és, per exemple el cas dels imponents fars, aixecats al segle XIX per ajut de la navegació. En són representatius el del Port de Sóller o el del Cap de Formentor. També generats per iniciativa pública, tenim casos d'edificis que han suposat un servei a la comunitat, com mercats (com el de Sóller), o, especialment escoles. Són representatius els edificis escolars aixecats en temps de la Dictadura de Primo de Rivera i de la República, molts dissenyats per l'arquitecte Guillem Forteza, com les de Valldemossa (d'adscripció regionalista), per exemple.

També per iniciativa privada se pogueren dur a terme alguns rellevants edificis al servei de la comunitat, com el modernista Banc de Sóller.

Com arquitectura civil, també podem incloure edificis privats de tipus residencial. Hem de puntualitzar però, que la gran majoria d'edificis utilitzats com habitatge, des dels construïts a l'època medieval fins a mitjan segle XX, tant de gent humil de famílies de major estatus socioeconòmic, queden dins l'àmbit de l'arquitectura popular i tradicional, la qual serà analitzada més endavant. Ara ens referim als edificis que, vinculats a famílies benestants, incorporen elements de l'arquitectura culta i d'estil. En aquest sentit, són representatives les residències aixecades a finals del XIX i principis del XX per part de famílies sovint lligades a la burgesia. N'hi ha dins àmbit urbà i altres dins la perifèria rural que envoltava les poblacions (com les famoses *villas*). Estilísticament poden variar, n'hi ha d'historicistes (neomedievals), modernistes, eclecticismes, etc. La Vall de Sóller és sens dubte l'indret de la Serra on hi ha una major concentració. Cal destacar la possibilitat de visitar el casal modernista de Can Prunera, dins el nucli de Sóller, avui convertit en museu, i que a part dels elements arquitectònics, conserva bona part del mobiliari de l'època.

La presència d'elements de l'arquitectura culta ja la podem trobar abans en residències senyoriales, especialment en algunes cases de possessió. Són destacables intervencions classicistes datades entre el segle XVII i XIX, sovint incorporades a edificis preexistents. És el cas de les llotges present en diverses cases senyoriales: Sa Granja, Alfàbia, Raixa, Son Termens, Albarca, Son Marroig, etc. Elements de l'arquitectura culta també se poden evidenciar a les capelles de moltes possessions o, fins i tot, en la mateixa configuració de la façana, com el cas d'Alfàbia. Recordem que, d'aquests exemples citats, Sa Granja, Alfàbia, Son Marroig i Raixa, tenen règim de visites; les tres primeres són propietat privada, i la darrera és de l'administració pública.

6. Arquitectura industrial (tècnic-industrial)

Dins aquest grup hi tenen cabuda construccions vinculades al procés industrial, les noves fonts d'energia, i als avanços tècnics i en els sistemes de comunicacions, incorporats des del segle XIX; per això els fars que abans hem esmentat se podrien incloure en aquest apartat. Hem de destacar especialment els edificis industrials (com els dedicats al sector tèxtil) del segle XIX o principis del XX, testimonis d'uns canvis socioeconòmics molt importants en la història de la Serra. Malauradament molts han estat destruïts o molt transformats, o se troben en mal estat de conservació. Podríem destacar encara exemples d'Esporles, Bunyola, Pollença, o, especialment, Sóller. Hem de dir que el futur d'aquest immobles és molt incert, tenint present que inclús poden no gaudir de cap tipus de protecció legal.

Vinculats a les noves fonts d'energia, podem esmentar, per exemple, l'antiga central hidroelèctrica de sa Costera (que abastia Sóller), o les restes de la pionera central d'Alaró, entre altres. També cal tenir present la presència d'algunes mines, com les de la zona d'Alaró o Bunyola.

En els avanços en els transports, sens dubte destaca tota la infraestructura d'obres d'enginyeria (ponts, túnels...) i edificis (estacions, magatzems...) de la línia de ferrocarril Palma-Sóller i la línia del tramvia que uneix Sóller i el seu Port. Tampoc se pot deixar de banda la construcció de carreteres impulsada a finals del XIX i principis del XX, tenint en compte que molts indrets de la Serra requeriran obres complexes per mor de l'accidentada orografia. En són bona prova la carretera que puja al coll de Sóller, la que va de Caimari a Lluç, la de sa Calobra, etc.

7. Jardins històrics

La majoria de jardins històrics present a la Serra queden vinculats a grans cases de possessió senyorial. Els trobem situats especialment en l'entorn de dites cases, sovint dins valls o en els tombants arrecerats, ben proveïts d'aigua. Aquests comencen a ser significatius a partir del segle XVII i encara més en els dos segles posteriors. El jardí se convertirà un dels principals símbols d'ostentació dels propietaris. El seu disseny pot variar molt, des de traçats regulars i racionals, fins a traçats irregulars i naturalístics, com els que seguien els gustos anglesos al segle XIX. Sovint s'ubiquen a indrets amb desnivell, amb terrenys articulats, al manco en part, en marjades. Juntament amb els elements vegetals (on se solen combinar plantes ornamentals i fruiters), hi trobem pasteres, caminals i pèrgoles. Hi són representatius elements hidràulics, com fonts, brolladors, jocs d'aigua, estanys, etc. Igualment hi són presents elements escultòrics i arquitectònics, com les escalonades, bancs, miradors i berenadors, casetes de jocs, gàbies per ocells, etc., sense oblidar-nos de les grutes. Exemples característics són els jardins d'Alfàbia, Raixa, Canet, Son Vic de Superna, la Granja d'Esporles, o els d'algunes de les possessions que foren de l'Arxiduc Lluís Salvador, com els de Son Moragues, Son Marroig o Miramar, etc. D'aquests, entre els que se troben oberts al públic destaquem: Alfàbia, sa Granja, Son Marroig, Miramar o Raixa, tos de propietat privada, excepte el darrer cas.

També se construïren jardins, generalment més humils, al voltant de *villas* i altres residències burgeses, bàsicament de finals del XIX i principis del XX, com alguns dels que encara se conserven a la vall de Sóller.

8. Arquitectura popular i tradicional

A l'illa de Mallorca l'arquitectura popular és un dels elements patrimonials més representatius, i encara de forma més especial, si cal, a la Serra de Tramuntana. És aquesta arquitectura la que millor defineix i identifica el paisatge cultural de la Serra. Hem de tenir present que baix aquest qualificatiu genèric d'arquitectura popular i tradicional s'hi engloben totes les construccions vinculades al patrimoni etnològic; Per tant se tracta d'incloure les construccions en un sentit ampli, tant edificis com obres d'enginyeria. Sens dubte el pes i protagonisme d'aquest tipus d'arquitectura en el conjunt del patrimoni immoble de la Serra és molt majoritari respecte a la resta elements immobles que tenen algun altre valor patrimonial, com són tots els que fins ara hem exposat. Basta veure la importància que se va donar a aquesta arquitectura a l'hora de declarar la Serra com a Paisatge Cultural de la Humanitat per part de la UNESCO.

Per arquitectura popular en el seu conjunt, estam parlant d'un fenomen molt ampli i divers, present arreu de la Serra, des del cims més alts fins a la vorera de mar. En alguns indrets, arriba a definir completament el paisatge construït per l'home, com és el cas de les zones amargenades, dels sistemes hidràulics, de les cases de possessió o de les antigues poblacions, per posar exemples representatius. Se tracta d'una arquitectura molt influenciada pels factors físics i humans de la zona. Aquestes construccions són claus per entendre el sistema de vida tradicional que hi ha hagut durant segles, tant pel que fa a les activitats econòmiques primàries: agricultura, ramaderia, explotació de diferents recursos naturals (neu, fusta, pedra, caça, pesca, etc.), com en relació als diferents tipus d'habitatge.

A l'hora d'exposar la gran diversitat tipològica i arquitectònica, el criteri que considerem més adient és el que ve determinat pels diferents usos i funcions originals de dites construccions, ja que aquest ús normalment determina molts dels aspectes tipològics. D'aquesta manera podem establir una classificació estructurada en diversos apartats o grups, els quals exposem a continuació.

8.1. Construccions per habitatge

En aquest apartat hi inclourem, per una banda, les construccions que servien com a simple refugi o habitatge temporal, especialment per a treballadors que realitzaven tasques que requerien la seva presència durant dies, o fins i tot setmanes, allunyats del seu habitatge familiar habitual. És el cas de les barraques utilitzades per carboners, calciners, caçadors, etc, presents especialment dins els boscos, o també dels porxos i casetes presents en les terres de cultiu, com passa especialment en els olivars, o als cims on s'arreplegava la neu. Properes o aferrades a aquests austers habitatges hi era freqüent, algun refugi pels animals de feina (quan no compartien l'espai d'habitatge), un forn de pa o un dipòsit d'aigua que garantien aspectes bàsics per a la subsistència i el treball.

Per altra banda, trobem els habitatges permanents, normalment unifamiliars, constituïts per la casa popular, amb la seva diversitat de tipologies. Aquesta casa pot estar aïllada en el medi rural o dins els antics nuclis de població. Dins aquests nuclis són el tipus de construcció més característica. La tipologia més representativa a fora vila era la casa d'una o dues crugies i dues altures, mentre que als nuclis de població, eren més habituals les cases de dues crugies i que, sovint, arriben a tenir tres altures, especialment si el solar era estret. Aquestes llars eren majoritàriament de famílies pageses, que podien posseir petites propietats de terra o treballar com jornalers. No ens ha d'estranyar, idò, que en aquests immobles, a més dels espais que oferien les funcions pròpies d'habitatge, també hi hagués recintes vinculats a l'activitat agrícola i ramadera (estable, soll...).

Un tercer tipus d'habitatge, molt representatiu són les cases de possessió i les posades que els terratinents podien tenir a les poblacions. Històricament, ja des de l'època medieval, la possessió ha estat la unitat de propietat que ha ocupat la major part de la superfície de la terra. Se tracta de mitjanes o grans propietats en mans de senyors (en part nobles). En cada una d'aquestes propietats s'aixecaven unes cases com a autèntic nucli de l'explotació. La majoria eren explotades baix règim d'arrendament o a través d'altres fórmules d'explotació indirectes per part del propietari, tot i que aquest també s'hi podia implicar directament. Com a mínim en elles hi vivia de forma permanent l'amo (el pagès que conduïa l'explotació, amb la seva família), així com bona part dels treballadors que s'havien de contractar de forma anual o temporal (missatges, pastors, etc.). És molt representativa la contractació que s'havia de fer de molts treballadors quan arribava l'època de la recollida de l'oliva i l'elaboració de l'oli. A moltes possessions s'habi-

litaren espais específics per a dits treballadors, com les anomenades cases de les collidores, on s'allotjaven separades dels homes, molts contractats com a traginers.

Però, a més, especialment a partir del segle XVII, molts de propietaris hi volgueren tenir uns estatges per passar-hi temporades, tenint en compte que molts dels senyors tenien la residència principal a un casal de Ciutat. També hi va haver casos en que els propietaris edificaren un casal, denominat posada, al nucli de població més proper a les propietats. A part de residir-hi temporalment, també hi podien tenir un majoral que controlava la producció i explotació de les terres, baix les ordres del senyor.

Com a centres de grans explotacions agrícoles, les cases de possessió i posades, a més dels espais d'habitació, també tenien molts recintes destinats al magatzem i transformació de la producció agrícola i ramadera. Entre els podem destacar les tafones i botigues d'oli, graners pels cereals, garroferes, les estables, etc.

Les cases de possessió són possiblement els edificis més emblemàtics del paisatge rural de la Serra. Moltes arribaren a ser edificis imponents, convertides en un clar símbol de l'estatus dels seus propietaris, especialment en aquelles on aquests s'hi habilitaren grans i luxosos estatges. En aquests casos, no hi faltava la capella. Unes cases de possessió poden arribar a ser un conjunt edilici complex i heterogeni, tant des del punt de vista històric com arquitectònic. Hem de tenir present que moltes vegades són fruit d'un procés constructiu que ha durat segles, amb múltiples reformes i ampliacions. Se pot dir que cada cases de possessió és un cas únic, amb particularitats que el diferencien de la resta.

Tipològicament, és molt representativa l'organització de l'edifici en torn a un pati interior, anomenat clastra, que actua com a distribuïdor per accedir als diferents recintes, tant d'habitació com agropecuaris. Sovint hi destaca la presència de solucions porticades a la planta baixa. Els pagesos solien tenir els seus estatges a la planta baixa i els senyors a la primera planta, que se pot convertir en una autèntica planta noble, on fins i tot algunes habiliten una llotja, com ja s'ha dit, per sortir a contemplar les vistes. Una tercera altura, els porxos, era bàsicament magatzem i/ o per habitatge del servei.

A nivell d'exemples de poblacions que conservin bastant bé les cases tradicionals, en el conjunt del seu nucli antic, hi ha pobles com Sóller, Fornalutx, Deià, Valldemossa, Banyalbufar o Estellencs. Exemples de llogarets i petites agrupacions de cases que conservin la seva tipologia antiga, són: Llucalcari, Biniaraix, Orient, entre altres. Com exemples de les posades senyorívoles que trobem a les poblacions, podem esmentar algunes de les que se poden visitar, per ser de propietat municipal i estar reconvertides en espai de serveis, bàsicament culturals; és el cas de can Llobera (Pollença), can Xuroi (Fornalutx) o son Tugores (Alaró), aquest darrer amb l'interior molt transformat.

Pel que fa a Cases de possessió que encara avui mantenen les seves característiques tipològiques i constructives, n'hi hi ha molts exemples. Ja que la gran majoria són de propietat privada, esmentem algunes de les que han estat adquirides per l'administració pública, com Raixa, Galatzó o Planícia, i d'altres de propietat privada obertes a la visita pública, com La Granja d'Esporles, Alfàbia, Miramar o son Marroig. També podem citar els casos que han estat reconvertits en refugis de muntanya, administrats pel Consell de Mallorca, i que s'engloben dins el GR de l'anomenada Ruta de la Pedra en Sec, com el cas de Tossals Verds, Son Amer o Binifaldó. Igualment se podrien citar molts casos que han estat convertits en agroturismes o dedicats a altre tipus de negocis turístics o de serveis, com Bàltx de Baix, Son Brondo, Comassema, Solleric, etc.

8.2. Construccions d'ús agrícola i ramader

Un altre apartat pot ser el de les construccions relacionades amb l'ús agrícola i ramader. Com acabem de veure, en les cases de possessió, posades i, fins i tot, a cases de pagès, hi són ben presents els recintes destinats a magatzem i transformació de la producció agrícola, entre els quals, a la Serra, tenen gran protagonisme les tafones i espais necessaris per a produir i emmagatzemar l'oli d'oliva, tenint en compte la importància històrica que aquesta producció ha tingut a la comarca. Crec que cal insistir en la importància d'aquests recintes com a part fonamental del patrimoni etnològic. No cal valorar només la seva arquitectura, si no també tots els elements i enginyers tradicionals o ja mecanitzats, que eren necessaris per a realitzar tot el procés de producció de l'oli. Com exemples que permeten ésser visitats, cal destacar els de les cases de possessió d'Alfàbia, Raixa o Galatzó; igualment, com exemples de tafona urbana, se pot visitar la de Can Xoroi, a Fornalutx, gestionada per l'ajuntament; o la de Can Boí, a Deià, integrada en la casa ara convertida en uns dels refugis de la Ruta de la Pedra en Sec, igualment gestionat pel Consell de Mallorca. És interessant poder observar com en aquestes tafones hi ha exemples de maquinària de diferents èpoques i característiques. Ni hi ha que conserven la maquinària tradicional pròpia d'aquestes instal·lacions anteriors a finals del segle XIX o principis del XX, com el cas de Can Boí o Raixa; mentre que altres ja mostren la maquinària moderna, mecanitzada, de principis del XX, com a Can Xoroi.

Una altra tafona molt interessant, que, en aquest cas, ofereix un règim de visites concertades, és la de Son Torrella (Santa Maria). És de propietat privada, però a canvi de l'ajut econòmic i tècnic ofert pel Consell de Mallorca en la seva restauració, aquesta institució va establir un acord amb la propietat per garantir uns dies per a poder ser visitada públicament. La visita a aquesta tafona permet observar un dels pocs casos en que el trull no era mogut per força animal, si no hidràulica. També se pot veure com amb aquesta energia funcionava un molí fariner i una serradora sense fi. Aquesta visita té molts altres al·licients, com el fet de poder gaudir de la façana i la clastra de les cases, unes de les més interessants de Mallorca, des del punt de vista arquitectònic.

Altres recintes vinculats a la producció agrícola, i que també quedaven annexos o integrats en molts dels edificis d'habitatge que hem assenyalat, són els relacionats amb la producció de cereals i llegums, com els graners on guardar-los, o les pallisses o sostre, on emmagatzemar la palla i ventim. Són molt representatius els graners de les cases de Galatzó. A les explotacions rurals, en l'entorn proper de moltes cases, també hi apareix l'era de batre.

Un altre recinte igualment present a molts d'aquests edificis era el molí fariner, majoritàriament un molí de sang (mogut per força animal), tot i que en alguns casos hi pot haver un molí d'aigua (mogut per energia hidràulica). Dels molins d'aigua ja en tornarem a parlar quan tractem les construccions de la hidràulica tradicional. A diferència de la resta de Mallorca, a la Serra són quasi inexistent els molins fariners de vent (en podem veure alguns, per exemple, als voltants del nucli de Valldemossa).

Respecte a construccions per a les bèsties de feina, com ja s'ha dit, a molts dels habitatges, fins i tot el temporals, no hi faltava l'estable per guardar dites bèsties. Podia estar annex o integrat dins l'edifici principal. Sovint quedava proper o directament connectat al magatzem on se guardava la palla que serviria per aliment dels animals de feina. Són molt representatius els estables que se poden visitar a la possessió d'Alfàbia.

Pel que fa a construccions per guardar el ramat, podem destacar les solls de porcs i els sestadors per ovelles. Les solls de porcs eren ben presents en l'entorn de les cases rurals i als corrals

de moltes cases urbanes. No oblidem que la majoria de famílies engreixaven com a mínim un porc per fer la matança anual. El fet d'omplir el rebost de carn salada i embotits era fonamental per garantir una bona alimentació al llarg de l'any.

A les explotacions en que hi era present el ramat oví, se solien bastir sestadors per al refugi dels animals; si bé, també se podien aprofitar coves naturals o balmes. De les ovelles, a part de la carn i la llana, també era molt preat el formatge. Per realitzar la tasca de munyir els animals se podien construir uns recintes fets expressament, a mode de corral llarg i estret, coneguts amb el nom de pres.

8.3. Marges, parets i clapers

Un altre apartat de les construccions tradicionals, molt representatiu del paisatge de la Serra són les parets i, especialment, els marges. Se tracta de construccions realitzades amb la tècnica de pedra en sec. Els marges actuen com a murs de contenció del terreny i han permès bàsicament habilitar bona part de les terres en pendent de les muntanyes en espais de marjades cultivables. Les marjades i els seus marges són possiblement l'element del paisatge cultural construït més representatiu i emblemàtic de la Serra. Podríem citar molts exemples de grans conjunts de marjades, com el de Banyalbufar, el de la Comuna de Caimari, etc. Hi ha casos en que els marges se disposen per a retenir la força de la davallada d'aigua de pluges torrencials, anomenats parats. Tampoc podem deixar de banda, la utilització dels marges per a la construcció de camins, molt especialment en zones d'orografia abrupta. Respecte a les parets de tancament, les trobem especialment a la divisió entre les propietats rurals i en la separació dels espais d'ús agrícola i ramader. Un altre element que podem relacionar amb l'aprofitament agrícola i ramader del sòl, són els clapers. Se tracta de construccions fetes per emmagatzemar pedres arreplegades especialment de les terres destinades al cultiu. Poden presentar forma circular o allargada (en aquest cas denominats galeres).

Pel que fa a l'estat de conservació, cal comentar que són molts els casos que se troben en mal estat, tot i poder destacar importants reparacions fetes pels propietaris. Des de fa unes dècades hi ha hagut diferents campanyes d'ajuts econòmics per a dites restauracions, bàsicament per part del Consell de Mallorca. Per promoure dites restauracions, aquesta institució també se va ocupar de gestionar l'Escola de Margers de Mallorca. Dita escola-taller s'havia creat en un principi per iniciativa privada, amb la idea de recuperar l'ofici de marger i de mestre de paret seca, que va estar a punt de desaparèixer. Actualment s'han format molts margers i s'han dut a terme abastaments restauracions, especialment dins finques i camins públics.

8.4. Construccions de la hidràulica tradicional

Les construccions de la hidràulica tradicional són un dels altres elements més representatius del paisatge de la Serra. Degut, entre altres factors, al règim irregular i escàs de pluges i també a la pobresa de cursos d'aigua superficials, l'home ha hagut de recórrer des de temps immemorial a múltiples obres i enginys per tal de captar l'aigua, tant necessària per la seva subsistència. Per una banda s'ha aprofitat l'aigua dels torrents amb un cabal mínimament regular, per mitjà de preses de derivació. Se'n conserven molt bons exemples en alguns torrents de la Vall de Sóller, com al de s'Olla. Per altra banda, s'ha hagut de recórrer a la captació de l'aigua del subsòl.

Això s'ha fet a través de fonts i fonts de mina, que han premés fer brollar l'aigua per la mateixa força de la gravetat. També l'aigua subterrània s'ha captat a través de pous, en els quals s'han instal·lat diferents mecanismes per fer pujar l'aigua a la superfície, com és el cas dels pous de corriola (força humana) o de les sínies (força animal).

L'aprofitament de l'aigua dels torrents i de les fonts, ha generat sovint sistemes hidràulics, que en alguns casos arriben a ser molt complexos. Per sistema hidràulic entenem tot el conjunt de canalitzacions i altres construccions necessàries per a la conducció de l'aigua des de que aquesta des del brollador fins als indrets on és utilitzada, ja sigui pel seu humà i del bestiar, per al reguiu o com a força motriu. Podem trobar canalitzacions que suposen grans obres d'enginyeria, fins i tot amb la construcció d'aqüeductes elevats, si és necessari, com a Pastoritx o a la Canaleta de Massanella, per citar exemples destacats. En alguns sistemes, la xarxa de canalitzacions arriba a ser molt extensa i complexa, com passa especialment en casos en que un aqüífer és aprofitat per a una comunitat de propietaris que hi tenen dret, així ho veiem a la Vall de Sóller, a Banyalbufar o Estellencs, entre altres indrets. Precisament en aquests tres darrers exemples que acabem de citar, hem de destacar el fet que sovint les canalitzacions principals comporten l'existència al llarg del seu recorregut de l'anomenat "camí del siquier". L'aprofitament d'aquests camins permet poder fer itineraris molt interessants per conèixer dits sistemes hidràulics i les seves construccions. La utilització d'aquesta aigua per al reguiu ha generat sovint la construcció de safarejos, dipòsits descoberts per a l'emmagatzemament i la redistribució de l'aigua. Cal destacar el conjunt de safarejos del sistema de Banyalbufar.

En els sistemes hidràulics també l'aigua ha servit per abastir el consum humà i del bestiar. Especialment a les poblacions, i en l'entorn rural, com passa a moltes possessions, aquest abastiment és la que ha obligat a la construcció de nombroses rentadores i abeuradors. Aquestes infraestructures solien quedar cobertes per una porxada, al manco la part destinada a rentadores. Hem de destacar els que són de titularitat municipal i que ofereixen un servei a la comunitat. D'aquests se'n conserven bastants exemples, visitables de forma lliure, alguns restaurats en aquests darrers anys. Entre els exemples, podem citar els diversos de Sóller i les seus voltants, Biniaraix, Fornalutx, Deià, Valldemossa, Alaró, Estellencs, Mancor de la Vall, etc.

També és freqüent la utilització de l'aigua com a força per moure molins. Històricament aquests han estat majoritàriament fariners, alguns ja documentat a l'època islàmica. A partir de l'època moderna també n'hi ha haguts per altres usos, com els drapers i els paperers. Un dels pocs exemples de molí d'aigua (fariner) que se li hagi restaurat la maquinària i que a més sigui visitable, és el de les cases de Raixa. A la Granja d'Esporles, al llarg del recorregut que s'ofereix als visitants, se posen veure restes de les construccions d'antics molins i també alguns exemples de maquinària, que se mostra fora del seu context original.

L'aprofitament de l'aigua de pluja també ha generat múltiples construccions, a mode de diferents tipus de dipòsits per emmagatzemar l'aigua. Aquesta aigua pot ser arreplegada de les teulades dels edificis, en aquest cas emmagatzemada dins cisternes, aprofitada especialment pel consum humà; també pot ser arreplegada la que corre sobre el terreny (dipositada en aljub, aljupets, cocons, basses), sovint només aprofitada pel consum del bestiar.

Finalment, com a construccions de l'enginyeria hidràulica cal considerar les de drenatge d'aigües de pluja o de sobrant de sistemes hidràulics. Se tracta de canalitzacions a mode de síquies i torrents, sovint paredats amb marges de pedra en sec als costats i, si la pendent és forta, també poden tenir el llit empedrat. Una altra construcció per al drenatge, especialment de les terres de conreu, són els albellons; en aquest cas se tracta de conduccions soterrades.

8.5. Altres construccions per a aprofitar diferents recursos naturals

Aquest apartat inclou diferents tipologies de construccions que queden englobades baix el denominador comú d'aprofitar diversos recursos naturals. Cal destacar els rotllos de sitja per fer carbó vegetal, així com els forns de calç, ambdues construccions ben present dins els boscos, sobretot als alzinars. Igualment en el context boscós són destacables els colls per caçar tords.

Un altre tipus de construccions de gran valor patrimonial, emblemàtiques, i en aquest cas exclusives dels cims de la Serra, són les anomenades cases de neu. Se tracta de dipòsits on s'arreplegava i trepitjava la neu per convertir-la en gel, per al consum humà. Aquest ha estat secularment un bé molt preat. Actualment en queden restes d'una cinquantena, la majoria en un estat de conservació bastant dolent. Aquests darrers anys han estat restaurades pel Consell dues que queden dins la finca pública de son Macip. Moltes se troben dins els itineraris seguits per pujar als cims més alts, itineraris que sovint aprofiten els antics camins bastits, precisament, per accedir a dites cases. Una bona part se concentren a la zona del Puig Major i al Massís de Massanella.

Els antics escars per guardar les barques també són una construcció important del patrimoni etnològic. Els podem trobar aïllats i solitaris, o formant agrupacions. Aquestes agrupacions són molt representatives en alguns dels antics nuclis de pescadors ben conservats, com el cas de S'Estaca, o en diferents ports i cales, com al Port des Canonge, Cala Estellencs, etc.

8.6. Camins

Els camins de la Serra són sens dubte un element patrimonial importantíssim; en ells hi conflueixen molts tipus de valors: històrics, arquitectònics, geogràfics, paisatgístics, etnològics, etc. A la Serra hi ha una gran diversitat de camins. En ells cal considerar aspectes com el fet la seva titularitat (públics, privats, veïnals...), la seva tipologia en quan a la seva amplada (camins de carro, camins de ferradura, tiranys), el seu origen i ús tradicional, etc. Pel que fa a aquest ús trobem els camins que comunicaven les diverses poblacions, o aquestes amb les propietats rurals dels voltants. També camins utilitzats dins les mateixes propietats rurals per accedir als diferents indrets de treball. Així és el cas, sovint, de camins de nevaters, per accedir als cims de les muntanyes, dels camins de carboners, calciners i altres treballadors dels boscos, etc. Es tracta d'uns camins que moltes vagades han suposat una construcció complexa, especialment degut al fet d'haver d'adaptar-se a una accidentada i inclinada orografia. Són representatius els camins amb traçats molt sinuosos i en ziga-zaga, per tal de salvar fortes pendents. En ells s'ha hagut de recórrer a la construcció de marges de pedra en sec. També cal destacar les solucions adoptades per salvar els torrents i cursos d'aigua (ponts, pedres passadores, etc.). A més cal destacar també el seu paviment, sovint empedrat, cosa que ajudava a evitar-la destrucció causada per les pluges torrencials.

Hem de tenir ben present, que són els camins, al manco els de titularitat o dret de pas públic, els que permeten gaudir lliurement del magnífic paisatge de la Serra i de bona part del seu patrimoni. Per tant és importantíssima la seva conservació, tenint present que avui dia molts se troben molt abandonats i deteriorats, a part dels que han desaparegut o han estat privatitzats. Entre els exemples emblemàtics de camins més visitats, destaca possiblement el camí del Barranc de Biniaraix, de gran interès arquitectònic, etnològic i paisatgístic. La restauració i protecció d'aquest camí, declarat BIC el 1988, fou motivada en bona part per la iniciativa i reclamació ciutadana.

Pel que fa a la preservació, difusió i ús turístic d'alguns dels antics camins de la Serra, cal destacar l'ambiciós projecte gestionat pel Consell de Mallorca, baix la denominació de Ruta de la Pedra en Sec. Se tracta d'una ruta GR (Gran Recorregut), dirigida bàsicament a la pràctica de senderisme, que travessa tota la Serra. S'hi han anat incorporant una sèrie de refugis, tots ubicats en antics edificis rehabilitats. El projecte va anar incorporant trams de camins públics i, alguns de privats, si bé, en aquests darrers anys, està quedant reduït bàsicament a camins de titularitat pública. No ens ha d'estranyar el nom donat a dit recorregut, en honor a les construccions tradicionals realitzades amb la tècnica constructiva de la pedra en sec, i que com hem vist, són tant representatives del paisatge de la Serra.

Finalment, ja per acabar aquest apartat de l'arquitectura popular, cal fer referència i insistir en l'estat d'abandonament i progressiu deteriorament, sovint molt avançat, de bona part de les construccions de valor etnològic, especialment d'aquelles que antigament no tenien la funció d'habitatge i que tampoc se poden reconvertir per aquest ús. Els pocs casos de construccions que no permeten un reaprofitament amb un ús actual i que hagin estat restaurats, solen quedar majoritàriament dins finques de propietat pública, visitables, com els d'alguns forns de calç (als Cairats de Son Moragues o a Menut), la cases de neu de Son Macip, etc. Alguns casos són per iniciativa privada, com l'exemple d'algunes construccions restaurades dins del projecte de "la Muntanya del Voltor" a la zona de sa Talaia Vella i Pla des Pouet (Valldemossa), on s'ha establert un règim de visites concertades. Aquests darrers anys, el Consell de Mallorca ha engegat diverses campanyes d'ajuts econòmics i tècnics per a restaurar diferents elements del patrimoni etnològic construït, a part del cas dels marges i altres elements de pedra en sec, com és el cas de la recent campanya per restaurar elements de la hidràulica.

9. El cas del Paisatge de l'Arxiduc

El territori que coneixem com a Paisatge de l'Arxiduc està format bàsicament per les possessions (11 possessions que sumaven quasi 2000 ha) que l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria va adquirir entre 1872 i 1901 en els termes municipals de Valldemossa i Deià. Els motius de la compra foren diversos: la bellesa del paisatge, la vinculació amb la figura de Ramon Llull (Miramar), etc. L'Arxiduc ja era ben conscient de l'interès natural i cultural que tenia aquest territori en el seu conjunt. Se va sentir captivat (de manera fins i tot romàntica) per aquest meravellós paisatge: pels seus elements naturals i pels antròpics i històrics: els cultius, les construccions tradicionals, etc. Se va preocupar per la seva conservació, millora i difusió. Va intervenir, fent millores i engrandiments en algunes de les cases que va trobar a les possessions, especialment a les de Miramar i Son Marroig, com també als seus jardins. Va crear a les cases de la possessió de son Moragues el Museo Balear, per promoció de productes artesanals autòctons.

L'interès per poder gaudir d'aquest paisatge, el va dur a crear una extensa xarxa de camins, miradors, berenadors i algun refugi (destacant el de la Talaia Vella), a més de diverses petites capelles, també dispersades en indrets privilegiats de dit paisatge, destacant la de Miramar o la dedicada a Ramon Llull. De les construccions de nova planta que va fer aixecar l'arxiduc, la majoria foren miradors; en va fer construir uns quaranta-dos. Aquests compleixen una funció fonamental per a poder gaudir de l'impressionant paisatge, a més de tenir també un interès des del punt de vista constructiu. Cal destacar alguns d'inspiració historicista, com el del Puig de sa Moneda, de can Costa, des Creuer o dels Tudons, entre altres.

El paisatge de les possessions de l'Arxiduc és concebut com a un patrimoni integral, com a un territori en el que conflueixen i se conjunten el patrimoni cultural i el natural. Aquesta concepció del paisatge i les actuacions dutes a terme per part de l'Arxiduc per poder-ne gaudir, foren uns del motius perquè el 1997 aquest fos declarat Lloc Històric, amb la màxima protecció que permet la llei. Aquesta protecció afecta a tots els elements del paisatge que tenen un valor com a patrimoni natural, paisatgístic i cultural. Inclou tots els béns immobles (construccions) amb algun tipus de valor patrimonial —cases de possessió, jardins, camins, miradors, capelles, diferents construccions de valor etnològic (marjades, barraques, forns de calç, rotllos de sitja...), etc.—, tant els que ja existien quan va arribar l'Arxiduc, com els que se construïren en el temps que ell en fou el propietari. L'any 2002 el Consell de Mallorca va aprovar definitivament el Pla Especial de Protecció del Lloc Històric de les Possessions de l'Arxiduc. Possiblement és un dels exemples més clars de protecció del patrimoni en el seu conjunt que tenim a la Serra de Tramuntana.

10. Exemples de la protecció patrimonial i la seva problemàtica

Seguidament farem simplement una preu passada pels béns immobles sobre els quals existeix algun tipus de protecció dels que contempla la Llei de Patrimoni Històric de les Illes Balears (LPHIB, de 1998). Ens trobem amb el fet que hi ha figures, mecanismes i graus de protecció diferent, i que afecten de forma molt desigual als béns que se pot considerar que tenen algun tipus de valor patrimonial. No entrem a analitzar la protecció que puguin rebre part de les construccions que ens afecten mitjançant altre tipus de legislacions, com normatives i directrius d'ordenació territorial, urbanística i paisatgística, vigents a nivell insular o municipal.

Si considerem els casos que gaudeixen de la màxima protecció segons la LPHIB, com a Béns d'Interès Cultural (BIC), veiem que hi ha, per una banda, declaracions de BIC genèriques per algunes tipologies de béns, la majoria en vigor des de fa dècades, com el cas de jaciments arqueològics, construccions militars i defensives (castells, torres de vigilància i defensa), creus de terme. Per altra banda, trobem les declaracions específiques, la majoria fetes aquests darrers 20 anys, com són diferents declaracions de Monuments i Llocs Històrics o Etnològics. A més d'alguns dels grans monuments d'arquitectura religiosa, en són exemple: Les possessions de l'Arxiduc, alguns llogarets (Orient, Biniaraix...), camins (Camí del Barranc de Biniaraix), construccions de la hidràulica tradicional (molins d'aigua de Banyalbufar, Molins de Llinars), les Cases de neu del Massís de Massanella, o el Conjunt de marjades de la Comuna de Caimari, entre d'altres. Observem, per tant, com la major part dels béns culturals immobles no queden inclosos dins la Categoria de BIC.

Una eina que hauria de permetre actualitzar i ampliar molt l'òrbita de la protecció legal, encara que sovint sigui en un grau de protecció menor, són els Catàlegs Municipals de Protecció dels Béns Immobles. En ells hi trobem una selecció d'una gran diversitat de valors i de béns: històric, arquitectònic, artístic, etnològic, paisatgístic, etc., amb diversos graus de protecció. En dits catàlegs s'hi inclouen, a més dels immobles de l'arquitectura religiosa o defensiva, molts altre tipus de construccions, entre les que podem destacar molts exemples de l'arquitectura popular i tradicional: cases de possessió, cases vilatanes i de pagès, molins, sínies, etc. Desgraciadament però, a hores d'ara molts dels municipis encara no tenen aprovat definitivament aquest Catàleg. Per tant, actualment hem de parlar encara de la protecció parcial per algunes tipologies de béns immobles, especialment en el cas del patrimoni etnològic o el tècnic-industrial.

Per altra banda, en la pràctica, es veu com la protecció legal no garanteix necessàriament la conservació dels béns; bàsicament perquè no es compleix l'obligació de realitzar les necessàries i urgents mesures d'intervenció per solucionar el mal estat de conservació i evitar el progressiu deteriorament que sofreixen molts béns protegits. La protecció legal tampoc ha garantit que se compleixi, llevat d'algun cas excepcional, el règim de visites públiques als BIC establert per la llei. Aquest règim suposa establir quatre dies de visita al mes, en hores i dies consensuats entre l'administració competent (Consell de Mallorca) i la propietat (propietat privada en la immensa majoria de casos).

11. Algunes reflexions finals

- La Serra de Tramuntana té un riquíssim patrimoni cultural, abundant i divers, el qual forma part d'un paisatge cultural.
- Cal millorar la conscienciació en vers la conservació del patrimoni i el paisatge i la seva posada en valor com a recurs turístic.
- Cal incrementar i aplicar mesures d'actuació (estudi, difusió, protecció, conservació, accessibilitat, etc.) implicant a propietaris, administració i sector turístic.
- El gaudi del patrimoni i el seu aprofitament turístic no ha d'anar en detriment de la seva conservació, si no tot el contrari.

Bibliografia

AAVV: *Elements de la societat pre-turística mallorquina*, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Palma, 1989.

AAVV: *Guía del patrimonio. Recorridos culturales de las Islas Baleares* (2 vols.), El Dia del Mundo, Palma, 1995-1997.

ANDREU, J. Et al.: "Análisis del paisaje cultural y su preservación: El plan de protección especial del Archiduque Luís Salvador de Austria (Mallorca)", *Actas del V Congreso Internacional Restaurar la Memoria. Patrimonio y territorio*. Junta de Castilla y León, Valladolid, 2006, p.p.819-131.

– *Arquitectura tradicional de les Balears*, El Gall Editor, Pollença, 2008.

ARAMBURU, J. Et altr.: *Guia Arqueològica de Mallorca*, Ed. Olañeta, palma, 1995.

CAÑELLAS, N.: *El paisatge de l'Arxiduc*, I. D'E. B., Palma, 1997.

CARBONERO, M. A.: *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Consell Insular de Mallorca, Palma, 1992.

CONSELL DE MALLORCA: *La construcció de pedra en sec a Mallorca*, Consell de Mallorca-FO-DESMA, Palma, 1994.

CONSELL INSULAR DE MALLORCA: *Catàleg dels antics camins de la Serra de Tramuntana*, Consell Insular de Mallorca, Palma, 1993.

GONZÁLEZ DE CHAVES, : *Torres y atalayas de Mallorca*, Ed. Olañeta, Palma, 1996.

GORRIAS, A.: *Les cases de neu de Mallorca*, El Far, Plama, 2001.

MURRAY, D. Et altr.: *Jardines de Mallorca: tradición y estilo*, Ed. Olañeta, Palma, 2003.

SEGUÍ, M.: *El modernisme a les Illes Balears*, Conselleria d'Obres Públiques, Palma, 2000.

VALERO, G.: *Camins i paisatges. Itineraris culturals per l'illa de Mallorca, Vol I-IV*, Ed. Olañeta, Palma, 1992-1993

– *Guia del paisatge cultural de la Serra de Tramuntana*, Consell de Mallorca, Palma, 2011.

– *Les possessions de la Serra de Tramuntana: història i patrimoni*, Ed. Olañeta, Palma, 2013.

VALLCANERAS, LL.: *Les cases de neu i els seus itineraris*, Consell de Mallorca-La Caixa, Mallorca, 2002.

VIBOT, T.: *Les possessions de Mallorca*, vol. I-IV, El Gall Editor, Pollença, 2006-2009.

VIBOT, T.; VILLALONGA J.: *Cases i posades de Mallorca*, Vol. I, El Gall Editor, Pollença, 2008.

